

Tegenstrijdigheden rond de migratie van studenten

PETER JAN KNEGTMANS*

Essay Review van: Frank Caestecker en Andrea Rea (red.), *Migreren voor een diploma. Studenten van buiten de Europese Unie aan het Belgisch hoger onderwijs* [Minderheden in de samenleving 20] (Leuven: Acco 2009). 216 pp., ISBN 978-90-334-7096-7. €37,50; Patrick Ferté et Caroline Barrera (dir.), *Etudiants de l'exil. Migrations internationales et universités refuges (XVIIe-XXe siècle)* (Toulouse: Presses Universitaires Mirail 2009). 341 pp., ISBN 978-2-8107-0010-3. €32,00.

Het is al geruime tijd bekend dat de Pakistaanse kerngeleerde Abdul Qader Khan in Pakistan leiding gaf aan de ontwikkeling van een kernwapen met kennis die hij opdeed aan Nederlandse en Belgische universiteiten en bij de Amsterdamse afdeling van Urenco, een fabriek voor uraniumverrijking. Khan werd voor deze spionage jaren later in Nederland bij verstek veroordeeld. Toen de verdenking ontstond dat ook Iran aan de ontwikkeling van kernwapens werkte, wekte dit de vrees dat Iraanse studenten hiervoor aan de Nederlandse technische universiteiten al dan niet vrijwillig spioneerden. Sindsdien is al enkele Iraanse studenten de toegang tot deze universiteiten ontzegd, omdat de regering eist dat zij niet in aanraking komen met gevoelige kennis op het gebied van de nucleaire technologie. Inmiddels heeft een rechter deze eis onrechtmatig verklaard, maar tegen die uitspraak is de regering in beroep gegaan. De kwestie was in de zomer van 2010 opnieuw nieuws, toen naar buiten kwam dat de Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst geregeld contact heeft met de technische universiteiten in Nederland.

Voor de betrokken universiteiten is dit een ingewikkeld probleem. Zij zijn er om de wetenschap te verbreden en te verdiepen en nieuwe inzichten te verspreiden door middel van onderwijs en publicaties. Het bestrijden van spionage is hun taak niet. Dat is een verantwoordelijkheid van de overheid. Maar een woordvoerder van de Universiteit Twente ver-

klaarde dat als zijn universiteit onraad ruikt, zij contact zal opnemen met het ministerie van Binnenlandse Zaken of de Inlichtingendienst.

De zaak is interessant, omdat zij raakt aan iets waarop universiteiten uit de West-Europese landen en hun regering zich sinds het einde van de negentiende eeuw laten voorstaan: hun vrijheid van denken en hun wetenschappelijke voorsprong. De goede reputatie van deze universiteiten werkt als een magneet op studenten van elders. De universiteiten zagen – en zien – deze studenten graag komen. Keer op keer echter ontstaat er ook zorg of onrust over deze studenten omdat ze radicaliseren, de beste banen zouden kunnen inpikken of de opgedane kennis voor ongewenste doelen misbruiken.

Vanaf het eind van de negentiende eeuw trok het westerse hoger onderwijs veel studenten uit Oost-Europa. De landen van bestemming waren landen waar Duits of Frans werd gesproken: Duitsland, Frankrijk, Zwitserland en België, en in mindere mate de universiteiten in Wenen, Praag en Czernowitz in Oostenrijk-Hongarije. Tot 1914 kwamen deze studenten voor het overgrote deel uit het onmetelijke tsaristische Rusland en verder uit de nieuwe staten op de Balkan: Bulgarije en Roemenië.

Analyse van de samenstelling van deze studentenstromen en van de argumenten van de studenten voor een studie in het buitenland in de boeken van Frank Caestecker en Andrea Rea en van Patrick Ferté en Caroline Barrera laat zien dat de Russen vrijwel zonder uitzondering behoorden tot groepen die niet anders konden. Voor de Polen onder hen waren de Duitse universiteiten veel dichterbij dan de Russische, terwijl zij bovendien tot een onderdrukte minderheid behoorden. Studenten uit de Baltische landen en andere nationale minderheden, Joden en vrouwelijke studenten werden slechts mondjesmaat tot de Russische universiteiten toegelaten. Sommigen spraken van huis uit Duits of Frans of zij hadden hun onderwijs in een van die talen genoten, zoals de Wolga-Duitsers of de Joden op de Balkan. Voor vrouwelijke studenten waren Duitsland en Oostenrijk geen optie, omdat de universiteiten daar pas laat voor hen werden opengesteld. Zij trokken daarom naar Zwitserland, Frankrijk en België. De migratie van Joodse studenten werd vanaf het begin van de twintigste eeuw nog versterkt door de vele pogroms in Oost-Europa.

Na de Russische Revolutie en de Eerste Wereldoorlog kwamen er nog slechts Russische vluchtelingen naar het westen. De meeste buitenlandse studenten kwamen nu uit de nieuwe staten op de Balkan en in Midden-Europa. Hier waren westerse universitaire

* Universiteit van Amsterdam

diploma's in trek, omdat zij aanzien gaven. Bovendien werd in deze landen begonnen met goedkope faculteiten in de rechten en de letteren, om snel een ambtelijk apparaat en een goed geschoold docentenkorps te creëren. Technische opleidingen, de natuurwetenschappen en de geneeskunde waren duur en vergden grote investeringen. Voor deze studies trokken de studenten naar het buitenland, wat dikwijls financieel werd gesteund met overheidsbeurzen. In Spanje daarentegen was het een particuliere vereniging, de *Junta para Ampliación de Estudios*, die studenten beurzen gaf voor een aanvullende studie in het buitenland. Het niveau van de Spaanse universiteiten was laag en zij stonden onder strenge controle van de staat en de katholieke kerk. Deze bursalen werden diepgaand beïnvloed door de westerse democratische opvattingen. Zij kwamen in Spanje dikwijls ter linkerzijde in de politiek terecht en zouden na de Spaanse Burgeroorlog in het buitenland belangrijke posities bekleden.

Dat brengt ons bij de verschillende kanten van het West-Europese beleid ten aanzien van de buitenlandse studenten. Westerse graden gaven aanzien in landen waar het universitaire onderwijs op minder hoog niveau stond. Daarbij had een land als Frankrijk belang bij een snelle opbouw van moderne en stabiele staten in Midden-Europa en de Balkan, met Frans georiënteerde elites. Dat paste in de Franse buitenlandse politiek van het vormen van allianties met de staten rondom Duitsland en Oostenrijk. Een universitaire vorming werd zo een exportproduct van belang.

Tegelijkertijd bestond er ook altijd wel enige zorg over de instroom van buitenlandse studenten. In Frankrijk werden Poolse nationalistische studenten al vroeg in de negentiende eeuw warm onthaald. Maar als zij zich wilden laten naturaliseren, leverde dat spanningen op met Rusland. In Duitsland werden de Poolse nationalistenvrienden onder de Russische studenten omstreeks 1900 met argwaan bezien, omdat de vrees bestond dat zij de Polen in het Duitse Rijk met hun nationalisme zouden aansteken. In 1901 mocht de tsaristische veiligheidsdienst zelfs een afdeling in Berlijn vestigen om de revolutionairen onder de Russische studenten te identificeren.

De braindrain die met de studentenmigratie gepaard ging, had eveneens twee kanten. De westerse wetenschap profiteerde er al vroeg van. De uit Polen afkomstige Marie Curie is er de verpersoonlijking van. Maar er gingen ook stemmen op de instroom te beperken om de nationale arbeidsmarkt te beschermen. In 1897 werd daarom in Frankrijk een speciaal universitair diploma voor buitenlandse geneeskun-

destudenten ingevoerd, dat voorkwam dat zij zich als arts in dat land vestigden. Na de slachting van de Eerste Wereldoorlog opende Frankrijk zijn grenzen, maar tijdens de economische crisis van de jaren 1930 gingen deze weer dicht, net als in veel andere landen. Toch kwam de migratie niet helemaal tot stilstand. Er waren sectoren die door autochtone studenten werden gemeden en daarom voor buitenlanders toegankelijk bleven. En er bleven mogelijkheden voor vluchtelingen. Dat waren in de jaren 1930 vooral Joden uit Midden- en Oost-Europa. In Frankrijk stuitten zij echter op een snel opkomend antisemitisme. Er gingen stemmen op dat zij onvoldoende integreerden, dat zij het Frans en de Franse omgangsvormen te weinig beheersten en dat ze de arbeidsmarkt verpestten. Maar als zij zich wilden laten naturaliseren, kon dat aan het eind van de jaren 1930 snel, opdat zij in militaire dienst konden.

Na de Tweede Wereldoorlog droogde de stroom uit Oost-Europa als gevolg van de communistische overheersing geheel op. Het beleid inzake de studentenmigratie richtte zich nu op andere landen. Frankrijk en Groot-Brittannië stelden zich tot doel in de koloniën en protectoraten autochtone elites op te leiden. België deed daar nauwelijks aan, zoals elders in dit nummer blijkt.

Dit Franse beleid was van meet af problematisch. De studenten uit Algerije, Tunesië en Marokko bleken niet minder dan hun voorgangers in de studentenmigratie uit Oost-Europa vatbaar voor nationalistische sentimenten. Vóór de oorlog vormden zij nog betrekkelijk onschadelijke groepjes. Erna verbonden zij zich openlijk met de nationalistische partijen en bewegingen in hun land. Frankrijk leidde zo wel een elite op, maar van onafhankelijke naties die snel een eigen weg gingen.

Na de dekolonisatie stimuleerden westerse regeringen de komst van studenten uit hun voormalige koloniën en uit de Derde Wereld in het algemeen, nu in het kader van de ontwikkelingssamenwerking. Dat gebeurde gericht door het verstrekken van beurzen voor studies in de technische, de landbouwkundige en de natuurwetenschappen, voor aanvullende studies en voor studies voor een doctoraat. Hierbij was het beleid gericht op terugkeer van de studenten naar hun land van herkomst na afloop van hun studie. Bij de instabiliteit van veel van deze jonge naties met burgeroorlogen en guerrillabewegingen lukt dat lang niet altijd.

De laatste decennia zijn er nieuwe stromen van studiemigranten bij gekomen. De eerste wordt gevormd door studenten uit arme landen voor wie een studie een van de weinige legale manieren is om een

westers land binnen te komen. Zij bekostigen de reis en de studie met eigen of met door de familie opgebracht geld. Ze worden gedreven door de ondoorzichtigheid van en de corruptie in het onderwijs in hun land, en worden tegelijkertijd aangetrokken door een graad die meer aanzien geeft dan een graad uit eigen land. Maar ook voor deze groep geldt dat hun terugkeer soms wordt belemmerd door politieke omwentelingen in hun land of doordat hun graad in eigen land uiteindelijk toch niet wordt erkend. Voor anderen is een Europese graad een opstapje voor een vervolgstudie en uiteindelijk een carrière in landen als Canada en de Verenigde Staten.

Een tweede, grote stroom in de studentenmigratie is op gang gebracht door de uitwisselingsprogramma's voor studenten van overheden en tussen universiteiten onderling. Voor deze studenten is het verblijf aan een universiteit in een ander land bedoeld als aanvulling op hun persoonlijke en hun wetenschappelijke vorming. Deze vorm van studentenmigratie verschilt niet wezenlijk van de Grand Tour van studenten in de vroegmoderne tijd.

De derde stroom heeft nog het meeste weg van de vroeger door onderdrukte kerken of bevolkings-

groepen en door nieuwe staten voor een studie naar het buitenland gezonden studenten. Deze bestaat voornamelijk uit Chinezen. Vóór de Japanse invasie in Mantsjoerije waren er al vrij veel Chinese studenten in het Westen. Daarna stakte hun stroom tot en met de Culturele Revolutie. Nadien is hun aantal sterk toegenomen. In China is een flink deel van de bevolking al zo welvarend dat die zijn kinderen in het buitenland kan laten studeren. Ook hier geniet een westerse graad veel aanzien, terwijl bovendien de toegang tot Chinese universiteiten beperkt is. Daarnaast stimuleert de overheid het studeren en werken van Chinezen in het buitenland.

Bij dit alles zijn de risico's dezelfde als vroeger. Nog altijd dreigen deze vreemdelingen in crisistijd autochtonen van de arbeidsmarkt te verdringen. Er is de kans dat studenten of lieden die zich als student of promovendus voordoen voor hun eigen land aan de haal gaan met de nieuwste technologieën. En er is het gevaar van religieuze of politieke radicalisering van studenten in den vreemde. Die kan zich keren tegen het gastland, maar ook tegen het land van herkomst. Wat dat betreft is er als het over studenten gaat al eeuwen lang weinig nieuws onder de zon.